

Willem Arondéuslezing Ewoud Kieft, 9 september 2020

Eind mei 1940, twee weken nadat Nederland was binnengevallen door Hitler-Duitsland, beschreef Willem Arondéus in een brief de eerste schok van de inval: om de hoek van zijn huis, waar hij met zijn geliefde Jan woonde, was een bom ontploft, waardoor alle ramen uit hun sponningen waren geblazen. ‘Een groote ravage en ontsteltenis,’ berichtte hij per brief aan een vriendin. Tegelijkertijd verbaasde hij zich erover dat hij zich eigenlijk best goed voelde: ‘Het is verwonderlijk’, schreef hij, ‘hoe snel een mensch zich innerlijk herstelt, en ook het meest verschrikkelijke tenslotte leert aanvaarden – we zijn sterker dan we denken.’

Arondéus moest toegeven dat hij zelfs iets van opluchting voelde in deze eerste bezettingsdagen, hoewel hij natuurlijk heel goed beseftte dat de Duitse overheersing verschrikkelijk zou worden. Maar toch, gedeeld leed zorgt ook voor saamhorigheid: ‘Er zal een groote armoe komen – Maar een armoe, die allen dragen, is het ergste niet – het ergste is de armoe die je heel alleen te dragen hebt in een wereld van overvloed.’

En eenzame armoede had hij zijn leven lang aan den lijve ondervonden, vanaf het moment dat hij voor het eerst zijn ouderlijk huis verliet en als beeldend kunstenaar zijn hoofd boven water probeerde te houden, afgewezen door zijn vader vanwege zijn homoseksualiteit. Hij had openlijk over zijn geaardheid verteld, wat in die tijd vrijwel niemand deed, zelfs niet in de meest progressieve artistieke kringen. Vanaf dat moment ‘moest ik altijd op mijn hoede zijn,’ herinnerde hij zich later.

‘Een outcast’, zo omschreef hij zichzelf. Nergens echt thuis. Gepijnigd door verliefdheden die gedoemd waren te mislukken, of hoogstens tot een vluchtig, heimelijk contact hadden geleid. ‘Mijn verzwegen tederheid,’ noemde hij het.

Met soms pijnlijke openhartigheid schreef Willem Arondéus in zijn brieven en dagboeken over zijn leven. Die zijn terug te lezen in de prachtige biografische bronnenverzameling die Rudi van Dantzig maakte en terug te zien in de bekroonde documentaire van Toni Boumans.

Toen ik de brieven van Arondéus las, trof het me, hoe sterk zijn gevoel van eenzaamheid is geweest, het gevoel een buitenstaander te zijn. Afgewezen. Verstoten. Veroordeeld tot de marge.

Van de twijfelaars, van de verschoppelingen, van de buitenstaanders, van de onaangepasten, wordt vaak geen daadkracht verwacht. Maar het zijn juist zij, die moed en leiderschap tonen in tijden van vervolging en verdrukking; juist degenen die weten hoe het voelt om afgewezen te worden en verstoten te zijn. Zo omschreef Willem Arondéus het engagement dat in tijden van nood plotseling de kop op steekt bij de zachtvaardigen, bij

degenen die niet tegen de harde werkelijkheid van macht en eigenbelang leken te zijn opgewassen. 'Het *lijkt* maar zo, alsof de dromers voor het leven vluchten en geen moed tot daden hebben, geen wil tot overwinnen, het *lijkt* maar zo. Maar juist de schuwen, juist de machtelozen, zijn dan tot het laatste offer bereid.'

Deze woorden schreef hij vlak voor de oorlog, in 1939, nog voor Duitsland Polen binnenviel – alsof hij voorvoelde welk onheil Europa, en de rest van de wereld, te wachten stond.

Nog geen twee jaar later stortte hij zich op zijn eerste Brandarisbrieven, clandestien verspreide stencils waarin hij opriep tot verzet, met een overtuiging en een felheid die inderdaad weinig mensen vroeger in hem vermoed zullen hebben: 'Er is geen compromis, geen halve waarheid meer mogelijk. Deze tijd is er te meedogenloos voor. Hij eischt van elk van ons een voluit ja of neen, voor of tegen de nazi's.'

De oorlog maakte een wilskracht in hem los, een gevoel van urgentie, waar hij in de voorgaande jaren naar op zoek was geweest. In een van de laatste brieven die hij schreef, bekende hij dat hij tijdens de oorlog de gelukkigste tijd van zijn leven had gehad.

Ik kan me daar wel iets bij voorstellen, dat je jezelf voelt opleven in een situatie van dreiging en gevaar. Het is een natuurlijke reactie, misschien wel puur biologisch: de adrenaline en cortisol die vrijkomen, de overlevingsinstincten die ontwaken, en die ons doen beseffen dat we sterker zijn dan we dachten..

Ik denk dat velen van ons daar ook nu wel eens naar verlangen: een 'voluit ja of neen'. Een heldere keuze, die er echt toe doet. Geen vage, ingewikkelde, onoverzichtelijke mogelijkheden waarvan we de gevolgen eigenlijk niet kunnen overzien. Geen 'aan de ene kant dit, aan de andere kant dat...'

Het is misschien wel de reden waarom de Tweede Wereldoorlog nog steeds zo'n enorme rol speelt in het collectief geheugen van Nederland – en van de hele westerse wereld trouwens:

Omdat die oorlog nog steeds, vijfenzeventig jaar na de bevrijding, een leidraad vormt, een moreel baken. Het fundament van ons denken over vrijheid, de democratie, de rechtstaat. De ultieme toetssteen van wat gezien wordt als goed, en wat als kwaad, waar zoveel andere morele kaders zijn verdwenen.

Terwijl na de bevrijding de kerken leegliepen won het verhaal van de Tweede Wereldoorlog aan betekenis, een verhaal dat een bijna religieuze lading kreeg: over het absolute kwaad dat

groeide en groeide en aan de macht kwam; een verhaal van onderdrukking, en het verzet daartegen door mensen die eerst machteloos leken, maar door hun overtuiging en volharding uiteindelijk toch het kwaad wisten te verslaan.

Tijdens de herdenkingen die ik van kinds af aan bijwoonde, werd er op plechtige, ik zou haast zeggen gewijde toon gesproken over dictatuur en onderdrukking en de vrijheid die we moesten koesteren. Een beetje zoals ikzelf nu praat. Dat is nu eenmaal wat de galm van een kerk met je woorden doet.

Maar het is misschien ook niet toevallig, dat veel van de herdenkingsbijeenkomsten in kerken worden gehouden. De oorlog is een soort civiele religie van Nederland geworden. 'God', 'De Duivel' en de bijbel gelden voor de meeste mensen niet meer als een leidraad in het leven. Maar begrippen als 'vrijheid', 'onderdrukking' en de 'lessen van het verleden' doen dat vaak wel.

Wat me tijdens die oude herdenkingen van mijn jeugd ook opviel, was dat de keuze voor het verzet als volstrekt vanzelfsprekend werd gepresenteerd. Alsof heel Nederland onmiddellijk na de Duitse inval zich in ondergrondse cellen organiseerde.

Alsof wij, als we toen hadden geleefd, allemaal zonder aarzelen diezelfde keuze zouden hebben gemaakt, een keuze die niet alleen inhield dat je je eigen leven in gevaar bracht, maar ook dat van je geliefden, van je familie en van je vrienden. Een keuze die betekende dat je tegenover je hele sociale omgeving je mond moest houden. Dat je niemand buiten je directe contacten mocht vertrouwen.

Het feit is dat tijdens de bezetting slechts een hele kleine minderheid van de Nederlanders die keuze maakte. En dat geldt helemaal voor het gewapend verzet, waar nog niet eens een half procent van de bevolking zich bij aansloot.

Willem Arondéus hoorde tot die kleine minderheid. Via vertrouwelingen uit de kunstwereld kwam hij dieper in de illegaliteit terecht. Samen met onder andere Gerrit van der Veen en Frieda Belinfante, werkte hij aan het vervalsen van identiteitsbewijzen, om hulp te bieden aan Joodse Nederlanders, zodat die zonder de noodlottige 'J' op hun persoonsbewijs, de oorlog misschien zouden kunnen overleven. Het grote plan van de groep was om het volledige archief van het Bevolkingsregister te vernietigen, alle documenten te verbranden, zodat de Duitsers niet meer konden nagaan, wie Joods was, en wie niet.

De aanslag op het Bevolkingsregister, onder aanvoering van Willem Arondéus, is een van de bekendste verzetsdaden uit de Nederlandse geschiedenis geworden. Vermomd in politie-uniformen marcheerden Arondéus, Gerrit van der Veen en zeven anderen naar het gebouw van het Bevolkingsregister aan de Plantage Kerklaan, overmeesterden de bewakers,

verdoofden ze en legden ze in de tuin van Artis te slapen. De inhoud van de archiefkasten gooiden ze op de grond, met explosieven staken ze het gebouw in brand.

Het plan was geslaagd – de zolder van het archief brandde volledig af. Maar op andere etages van het gebouw bleken ook persoonsbewijzen te worden bewaard, die de brand overleefden.

Het was in veel opzichten een uitzonderlijke actie. In de eerste plaats omdat die erop gericht was om Joodse Nederlanders te helpen. Dat was, ook in verzetskringen, lang niet altijd vanzelfsprekend. Er waren zelfs verzetsgroepen die uitdrukkelijk de instructie gaven om ‘mensen die louter om lijfsbehoud’ onder wilden duiken *niet* te helpen, maar alleen de mensen die ‘uit principe’ onderdoken – een omvloerste manier om Joodse Nederlanders van hulp uit te sluiten.

Het overgrote deel van de verzetsbeweging kwam pas op gang ná mei 1943, toen de *Arbeitseinsatz* werd ingevoerd en ook niet-Joodse Nederlanders dreigden te worden opgepakt. Pas toen ontstond er een bredere, gecoördineerde organisatie voor hulp aan onderduikers. Voor Joodse Nederlanders was het toen al te laat, meer dan 100.000 van hen, vijfenzeventig procent van de voltallige Joods-Nederlandse bevolking, was toen al afgevoerd en naar vernietigingskampen overgebracht. Het hoogste percentage in West-Europa.

Misschien kwam het doordat Willem Arondéus zich zelf zijn hele leven een buitenstaander had gevoeld, dat hij meteen oog had voor het lot van zijn Joodse medeburgers. Al in een van zijn eerste brieven vlak na de bezetting, op 6 juni 1940, verzuchtte hij: ‘En dan die arme Joden, hun angst en vertwijfeling.’

Het illegale verzetswerk moet voor Arondéus op meerdere vlakken bekend hebben aangevoeld. Vroeger was hij op zijn hoede geweest vanwege zijn homoseksualiteit, nu was hij op zijn hoede omdat zijn leven, en dat van andere verzetswerkers en van de onderduikers, ervan afhing.

Net als vóór de oorlog, was Arondéus ook nu een ‘outcast’. Maar ditmaal leed hij er niet onder. Ditmaal had hij een doel. En ditmaal was er de vriendschap met zijn kameraden in de verzetsbeweging, hoe klein in aantal ze ook waren. Innige vriendschappen, die hem tijdens de laatste jaren van zijn leven grote vreugde hebben geschonken.

Een van zijn dierbaarste vrienden in het verzet, Frieda Belinfante, vroeg eens aan hem. ‘Zullen we het einde van de oorlog halen?’ ‘Nee’, zei hij. ‘Vind je dat beklemmend?’ ‘Nee,’ luidde zijn antwoord.

Ik vraag me wel eens af, hoe de vastbesloten, zwijgzame verzetsstrijders van toen zouden kijken naar de opgewonden, schreeuwerige debatten van nu, naar al die toetsenbordhelden die op twitter hun tegenstanders voor nazi uitmaken. Naar demonstranten tegen de

Coronamaatregelen die een mondkapje met een Jodenster vergelijken. Naar de naar aandacht hunkerende politici en actievoerders, die zichzelf als de ware erfgenamen van het oorlogsverzet presenteren.

Vergelijkingen met het nazi-verleden moeten we kunnen maken, als we inderdaad lessen uit het verleden willen trekken. Maar het totale gebrek aan gène – en vooral; historische kennis – waarmee dat nu gebeurt, werkt werkelijk averechts. Al te lichtvaardig getrokken parallellen met het nazisme leiden niet tot geschrokken reacties, excuses, of kritisch zelfonderzoek. Ze leiden alleen maar tot woede, verontwaardiging en luiden onherroepelijk het eind van een discussie in. Ze breken het democratisch debat af, in plaats van het te versterken. En nog ernstiger: ze devalueren de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Ze relativeren de rassenhaat van het nationaalsocialisme tot iets alledaags. Dat is wat Mike Godwin constateerde toen hij zijn 'Wet van Godwin' bedacht.

Het nazisme was een ideologie die vanaf haar oprichting gewelddadig racisme propageerde, gericht op de vernietiging van de volledige bevolkingsgroep van Joodse Europeanen.

Dat is wat de Tweede Wereldoorlog onderscheidt van al die andere oorlogen en politieke conflicten: het vooropgezette plan om alle Joden, tot de laatste man en vrouw, tot het laatste kind, uit te roeien. Dat is zoals Hitler het al letterlijk omschreef in 1925 in *Mein Kampf*: 'Ausrottung.' Toen al verkondigde hij dat het geweld – tegen Joden, én tegen socialisten – allesvernietigend moest zijn, en pas op mocht houden tot de laatste Jood en marxist van de aardbodem verdwenen zouden zijn.

En ook al weet iedereen dat juist vanwege dat uitzonderlijke karakter van de Holocaust, een al te alledaagse vergelijking met Hitler of het nazisme, op zijn zachtst gezegd potsierlijk is, toch blijkt elke dag opnieuw dat miljoenen mensen op twitter, op facebook, in krantencolumns en in de commentaren op interfora, de verleiding niet kunnen weerstaan.

Als je nazisme als zoekterm intypt op sociale media, of 'Hitler', of 'Mein Kampf' vind je een niet aflatende stroom scheldpartijen en verdachtmakingen, waarin elke politicus, elke columnist, elk publiek figuur aan de beurt komt, ongeacht zijn of haar politieke kleur. Of het Wilders is, of Lodewijk Asscher, Trump of Biden, DENK of Forum voor Democratie, Viruswaanzin of het RIVM, de Farmers Defence Force of de Islam.

Dit land wordt steeds gepolariseerder, hoor je de laatste tijd vaak zeggen. Er is bijna niets meer waarover mensen het eens zijn met elkaar. Maar is er kennelijk toch nog één ding wat ons verbindt: iedereen is bezorgd dat het nazisme weer terugkomt. De één ziet dat gebeuren door de immigratie van vluchtelingen die de Islam aanhangen en vergelijkt de Koran met *Mein Kampf* en moskeeën met 'nazi-tempels'. De ander herkent het juist door de opkomst van diezelfde nationalistische partijen die de grenzen voor moslims willen sluiten.

Ze zijn het over één ding eens: nazi's zijn slecht.

Zo ver zijn we gekomen, na vijfenzeventig jaar herdenken. Net als 'het verzet' is het nazisme zo'n uitgehold begrip geworden, dat mensen die er precies het omgekeerde mee bedoelen, het allebei gebruiken om lading te geven aan hun allerhevigste woede en verontwaardiging.

De hele Tweede Wereldoorlog lijkt meer een symbool dan geschiedenis te zijn geworden. Een herdenkingsritueel dat langzaam maar zeker aan betekenis dreigt in te boeten, omdat het hand in hand gaat met eenzelfde soort wij-zij-denken waartegen het zich zo plechtig beweert te verzetten: 'wij', de weldenkenden, de beschaafden, de hoeders van de vrijheid, tegenover 'zij', de barbaren, de landverraders, de slaafse volgers van het systeem, de verwaasden die zich door leugens en complotten laten leiden.

Herdenken is heel wat anders dan de geschiedenis proberen te begrijpen. Eén vraag was tijdens al die oorlogsherdenkingen afwezig. Terwijl het toch een vraag is die gaat over datgene wat iedereen zo graag zegt te willen voorkomen: hoe heeft het zover kunnen komen? Hoe heeft het nazisme in de jaren twintig en dertig kunnen uitgroeien tot de grootste massabeweging van Europa?

Hoe konden zoveel mensen zich laten meeslepen door een ideologie die we nu, achteraf, met z'n allen even weerzinwekkend als stompzinig vinden?

Want feit is dat het nationaalsocialisme tijdens de jaren dertig miljoenen Europeanen aantrok – in de Duitse Rijksdagverkiezingen van juli 1932 haalde de NSDAP 37,3 procent van de stemmen. En die mensen waren echt niet allemaal ontoerekeningsvatbaar – zoals wel eens wordt gesuggereerd: dat de aanhangers van het nazisme allemaal waren getroffen door een vlaag van verstandsverbijstering, of een oprisping van de onderbuik. Ook al zo'n vage verklaring.

De Duitse politicologe Barbara Zehnpfennig verklaarde dit soort karikaturen als een verdedigingsmechanisme, vaak onbewust ingezet om Hitler op afstand te houden. Zij schreef: 'Als het denken van Hitler geen analyse waard is, hoeft men het ook niet op zijn eigen handelen te betrekken. (...) Banaliseren en demoniseren zijn beide middelen om Hitler op afstand te houden. Wat niet rationeel te begrijpen valt, hoeft je niet serieus te nemen. Hitler: dat is het volstrekt andere – het heeft niets met mij te maken.'

En dat is inderdaad wat opvalt, als we kijken naar de manier waarop er nu met het nazi-verleden wordt omgegaan. Als stok om anderen mee te slaan. Nazisme, racisme, dat zijn de anderen. Dat heeft niets met mij te maken.

Zelden stellen mensen de vraag, hoe vatbaar ze zélf zouden zijn geweest voor het nazisme, als ze in de jaren dertig hadden geleefd? Kúnnen we de aantrekkingskracht die het nazisme in die tijd ontegenzeggelijk had, begrijpen?

Het is een lastige vraag, want 'begrijpen' lijkt al snel op 'vergoelijken'. Toch is het dat niet. Ik zou het eerder omschrijven als 'ken je vijand'. Als we werkelijk een herhaling van het nazi-verleden willen voorkomen, zullen we op zijn minst moeten begrijpen, wat het precies is dat niet herhaald mag worden.

Een paar jaar geleden heb ik me op deze vraag gestort: wat was de aantrekkingskracht van het nazisme? En om eerlijk te zijn, dat kwam niet voort uit een edelmoedige vorm van zelfonderzoek, het kwam toevallig op mijn pad. Van het NIOD kreeg ik de vraag voorgelegd of ik een inleiding op een heruitgave van *Mein Kampf* wilde schrijven. Dat project ging niet door. Maar voor mij leidde het tot een veel persoonlijker onderzoek: wat gebeurt er als je *Mein Kampf* doorleest met de vraag in je achterhoofd: waarom werkte dit? Wat was hier nu zo aantrekkelijk aan?

Nu is *Mein Kampf* echt niet een boek dat je voor je plezier gaat lezen. Het is 800 pagina's lang, geschreven in een – vond ik, althans – onverdraaglijke bombastische stijl, en het is vooral een exposé over hoe de nazi-partij het beste georganiseerd kon worden. Als boek heeft het dan ook nauwelijks bijgedragen aan de aantrekkingskracht van de nazibeweging. En dat idee had Hitler zelf trouwens ook helemaal niet. Mensen overtuig je niet met boeken, daar hebben ze helemaal het geduld niet voor, schreef hij – nota bene in *Mein Kampf*... Zelfs krantenartikelen zijn te lang voor de meeste mensen. Je kan hoogstens strooibiljetten gebruiken. Of posters, liefst met zo weinig mogelijk tekst en zoveel mogelijk beeld. Maar het beste zijn redevoeringen. En film. Propagandamiddelen waarbij mensen zo min mogelijk zelf hoeven na te denken.

Maar *Mein Kampf* biedt wel een unieke inkijk in de strategie die de nazi's gebruikten om het volk voor zich te winnen. Daar is Hitler in het boek verbijsterend openhartig over. Schaamteloos zelfs.

Dit citaat staat bijvoorbeeld letterlijk in *Mein Kampf*: 'Propaganda moet populair zijn, en haar intellectueel peil instellen op het begripsvermogen van de meest achterlijke onder diegenen tot wie zij zich wenst te richten.'

En Hitler doet er dan nog een schepje bovenop: hoe minder feiten, hoe beter: 'Hoe geringer dan haar wetenschappelijke ballast is, en hoe meer zij uitsluitend berekend is op het gevoel der menigte, des te groter en intenser zal het succes zijn.'

'Het gros van een volk bestaat niet uit professoren', herhaalt Hitler voortdurend in *Mein Kampf*. Het is dus zaak om de werkelijkheid overzichtelijk te maken, en te reduceren 'tot een uiterst gering aantal onderwerpen (...) en dit luttele aantal uit den treure herhalen (...)'

En daarbij werkte elke nuance eigenlijk alleen maar verwarring in de hand. Een politicus moet de zaken reduceren tot absolute tegenstellingen, zwart of wit, 'liefde of haat, recht of onrecht, waarheid of leugen, maar nooit half zus en half zoo, of gedeeltelijk dit en gedeeltelijk dat, enz.'

Hitler lichtte het nog verder toe, in dit volgende citaat: 'Het geloof is moeilijker te vernietigen dan het weten, liefde is standvastiger dan eerbied, haat is sterker dan wrevel, en het was altijd de bezieling van een fanatisme, soms de zweep van de hysterie, welke de geweldige omwentelingen dezer aarde deed ontstaan, en zoo goed als nooit een, door de geheele massa gedeeld, wetenschappelijk inzicht.'

Feitenvrije politiek.

Dat is iets wat ik niet van tevoren gedacht had: dat Hitler zo pragmatisch was.

Een fanaticus, zo had ik hem eerder ingeschat. Waarschijnlijk door de beelden van zijn toespraken die het meest worden getoond in documentaires: schor schreeuwend, hysterisch tierend in de microfoon.

Maar ook dat was allemaal berekening. Hitler had al die pozes van zijn toespraken zorgvuldig uitgedacht. Op foto's uit 1925 valt al te zien hoe hij elk dramatisch gebaar in een studio had geoefend. De fragmenten uit zijn speeches die we nu altijd te zien krijgen, vormen de climax van een urenlange toespraak, die hij zorgvuldig had opgebouwd. Hitler was fan van Wagner. Hij componeerde zijn redevoeringen als een opera.

De implicaties van dit pragmatisme zijn evenwel zorgelijk: Hitler was dus niet zomaar een fanaticus die het Duitse volk meetrok in zijn waanideeën, hij gebruikte ideeën die al lang en breed leefden, in de zogeheten volksnationale, of '*völkische*' beweging, die tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog uitgroeide tot een politieke factor van belang. Hitler vertelde zijn achterban wat ze *wilden* horen.

Het racisme en het antisemitisme dat hij tot de kern van zijn ideologie maakte, dat waren niet *zijn* afwijkende overtuigingen. Het waren ideeën die diep geworteld waren in de Europese cultuur, vanaf de Middeleeuwen, toen aan Joden werd verboden land te bezitten of lid te worden van de gilden. De zogeheten 'Joods-christelijke traditie', waar veel politici de laatste twee decennia de mond vol van hebben, veronderstelt dat in Europa een eeuwenlange harmonie tussen het christendom en het Jodendom bestond. Maar het is een 'uitgevonden traditie', één die de historische werkelijkheid ernstig geweld aandoet.

Vóór 1940 is van de term 'Joods-christelijke traditie' nergens een spoor te bekennen. De term duikt pas ver ná de Tweede Wereldoorlog op en nam een grote vlucht na de aanslagen van 2001 op het World Trade Centre, zoals NIOD-directeur Frank van Vree tien jaar geleden al aantoonde. Vóór 1940 werden de woorden 'Joods' en 'christelijk' eeuwen lang gebruikt als termen die elkaar uitsloten.

Hitler bouwde voort op een racistische en antisemitische erfenis van eeuwen, die voor veel christenen vervlochten was geraakt met hun geloof. En daar verwees hij ook uitgebreid naar in *Mein Kampf*. Zijn utopie van raszuiverheid gaf hij met opzet christelijke termen mee: het 'paradijs' van de 'pure' rassen, de 'zondeval' van de rasvermenging, de 'wederopstanding'

van het Duitse volk, en het einddoel van de Arische, raszuivere mens was om de 'gelijkenis van God' te worden.

Als politiek strateeg waren er denk ik weinigen die op dat moment het spel van de macht zo sluw wisten te spelen als hij. En die zo adequaat de zwakke plekken van de nog maar net opgerichte Weimar Republiek wist aan te wijzen.

Zo schreef Hitler in *Mein Kampf* al letterlijk over de kloof tussen de burger en de politiek, hoe de bestuurlijke elite van het gewone volk vervreemd was. 'Telkens wanneer het tot de koppen van deze parlementaire staatsknoeiertjes begint door te dringen, dat de geliefde soevereine kiezers weer eens revolteren en het plan schijnen te koesteren om het oude partijgareel te verlaten, schilderen ze de disselbomen weer op.'

De reden waarom gewone burgers zo'n kloof voelden tegenover de politiek, analyseerde Hitler in *Mein Kampf*, was omdat de meesten van hen geen enkele waardering hadden voor politici die telkens weer compromissen met andere partijen sloten.

Dat zagen ze als onbetrouwbaar, als slap, als gebrek aan echte overtuiging. Het 'gewone volk' snapte simpelweg niet 'hoe mensen, die beweren naar volkomen tegenstrijdige werelden te streven elkaar de hand kunnen drukken'.

'Geen compromis, geen halve waarheid. Een heldere keuze. Een voluit ja of neen' Ik zei het net al, dat ik me kon voorstellen dat dat een gedachte is die energie geeft, die stofjes in je lichaam doet ontwaken, die je een gevoel van urgentie geeft – eindelijk vrij van het eeuwige getwijfel.

Net beschreef ik dat gevoel in verband met Willem Arondéus' keuze voor het verzet. Maar het is belangrijk om te beseffen dat ook Hitler ooit, toen de nazi-partij nog klein was, het nazisme presenteerde als verzet: verzet tegen de Joodse socialisten in de Weimar regering, die er – volgens hem –voor hadden gezorgd dat Duitsland de Eerste Wereldoorlog verloren had. Verzet tegen alle andere democratische partijen, die corrupt waren en verantwoordelijk voor alles ontwrichtende economische crises. Verzet tegen het idee dat de Eerste Wereldoorlog voor niks was geweest. Dat al die miljoenen mensen voor niets waren gestorven.

Dat is het gevaarlijke van dat gevoel van een 'voluit ja of neen': van die romantiek van 'verzet' en 'oorlog'. Het kan voor – en tegen – van alles gebruikt worden.

En het is makkelijk om erdoor te worden meegesleept. Om te geloven in een verhaal over meedogenloze tijden die om radicale keuzes vragen. Om te geloven in een kwaadaardige vijand, die koste wat kost tegengehouden moet worden.

Was het dan toeval, dat Willem Arondéus in het verzet terecht kwam? Had hij net zo goed een heel andere keuze kunnen maken?

Nee. Dat denk ik niet. Dat maakt een van zijn eerste brieven na de Duitse inval al duidelijk. Daarin maakt hij zich zorgen om de haat die hij voelt. Haat tegen de nazi's. 'Ik kom er niet los van. Ik haat deze geest van geweld, van bloed en ellende, en ik haat hen die daarvan de oorzaak zijn. Ik kom er niet los van. En er is toch geen redding, geen wékelijke, geen volledige redding indien men daarvan niet los komt; haat is nergens een oplossing voor.'

Dit vermogen om kritisch naar zichzelf te kijken, naar zijn eigen drijfveren, en die te wantrouwen, maakt voor mij duidelijk dat Willem Arondéus nooit zou zijn gevallen voor misleidende vijandbeelden, voor haat die geen kritiek verdroeg en al helemaal geen zelfreflectie, dat hij nooit zou zijn verleid door tirannen die zich als verzetstrijders voordoen.

De haat die hij zelf tegen de nazi's voelde, herkende hij onmiddellijk als iets destructiefs, als iets dat hem zou aantasten als hij het niet in bedwang zou weten te houden.

De vriendschappen die Willem Arondéus sloot, deden zijn haat verder verbleken. Ze maakten duidelijk dat hij streed, niet om een vijand te vernietigen, maar om iets te beschermen dat hem dierbaar was.

Een paar dagen na hun aanslag op het Amsterdamse Bevolkingsregister werden Willem Arondéus en bijna alle andere betrokkenen door de Sicherheitsdienst opgepakt. Ze werden ter dood veroordeeld.

Op 27 juni 1943, de dag voordat hij zou worden terechtgesteld, schreef Arondéus zijn afscheidsbrieven: 'Ik ga uit dit leven zonder eenige haat of bitterheid. Dat heeft ieder van ons overwonnen (...) Ik denk aan jullie voor de laatste maal met veel vriendschap en geneegenheid.'

Als ik nadenk over de moed en de standvastigheid en het gevoel van liefde en vriendschap, waarmee Willem Arondéus tijdens die laatste uren de dood in de ogen keek, wekt dat misschien nog wel de grootste bewondering bij me op. Dat het hem inderdaad gelukt was om zijn haat tegen de nazi's te overwinnen. Dat hij zich niet meer door vijandschap liet leiden, maar zijn gedrevenheid baseerde op het verdedigen van wat hem dierbaar was.

Daar ligt een oplossing. Daar ligt een oplossing voor de polarisatie die onze samenleving op dit moment steeds verder verdeelt.

Wie echt bezorgd is dat de geschiedenis zich zal herhalen, doet er beter aan om de krachteloze nazivergelijking te laten voor wat die is – nutteloos – en de focus te verleggen op wat verdedigd moet worden: de democratie. Dáár zou met meer passie over gepraat mogen worden.

Daar zou met meer vastberadenheid en verontwaardiging op mogen worden gereageerd, als de grenzen van de democratie met voeten worden getreden.

Dat klinkt misschien gezapig en abstract. Maar dat lijkt maar zo.

Want het houdt in dat als een president beweert dat als hij de aankomende verkiezingen verliest, dat alleen kan zijn gebeurd omdat er vals is gespeeld, we dat moeten noemen wat het is: ondemocratisch.

Het houdt in dat op het moment dat een politicus beweert dat hij, of zij, het gehele volk vertegenwoordigt, en dat iedereen die het met hem of haar oneens is vijand is van het volk, we dat moeten noemen wat het is: antidemocratisch.

En dat staat los van politieke kleur: 'Het volk' als een homogene eenheid is een mythe, die door zowel socialistische als nationalistische, liberale als christelijke politici is misbruikt – het belangrijkste is dat het een antidemocratische mythe is. Het hele idee van democratie is dat juist *omdat* het volk niet uit één ondeelbaar collectief bestaat, maar uit een enorme verscheidenheid aan meningen, belangen, geloofsopvattingen, etniciteiten, ieders stem gehoord moet worden, en minderheden beschermd moeten worden voor een dictatuur van een meerderheid.

Het klinkt misschien naïef, als te veel gevraagd, om met passie te verdedigen wat niet je eigen mening is, wat zelfs meningen kunnen zijn waar je oprecht van gruwet. Niet iedereen voelt zich geroepen tot de vaak geciteerde uitspraak van Voltaire-biograaf Beatrice Hall: 'ik ben het oneens met wat u zegt, maar ik zal tot het uiterste uw recht verdedigen het te zeggen.'

Dat klinkt allemaal prachtig en verheven, net zoals de eindeloos herhaalde termen 'respect' en 'tolerantie' – die inmiddels ook aardig hol zijn gaan klinken. Maar ik denk dat het eigenlijk om iets heel anders gaat. Iets veel simpeler. Het gaat om de werkelijkheid. Onze liefde voor de werkelijkheid.

We hoeven niet te doen alsof diversiteit iets heiligs is. Het *is* er. De samenleving is geen ondeelbare eenheid. De samenleving is niet één en al harmonie. Er is nooit zo'n samenleving geweest, en die zal er ook nooit komen. En iedereen die zegt dat die er wél ooit was, verkondigt sprookjes, en kent de geschiedenis niet.

Democratie is de staatsvorm, en meer; een manier van samenleven, die het meest recht doet aan die werkelijkheid. Zo simpel is het.

Dat is het belangrijkste argument tegen populisten of dictators, of wie ook maar beweert uit monde van 'het volk' te spreken: het is niet waar. Houd op met ons voor de gek te houden.

En ja, om met de werkelijkheid rekening te houden, is soms inderdaad een moeizaam, onoverzichtelijk, stroperig proces. En ja, een overheid is daadkrachtiger als ze de diversiteit

in de samenleving ontkent en geen rekening hoeft te houden met de scheiding der machten. Maar die daadkracht kan alleen gelegitimeerd worden op basis van een leugen, de leugen van een eenvormig volk.

Een samenleving die recht doet aan de werkelijkheid, en aan de werkelijkheid zijn rechtvaardiging ontleent, verdient meer passie en meer strijdbaarheid dan ze nu vaak krijgt. Laten we ons niet blindstaren op mythen. Laten we ons niet blindstaren op vijandbeelden. Laten we onze strijdbaarheid richten op de verdediging van wat ons dierbaar is. Wat écht is. Met een helder, een passioneel, een voluit ja.